

Niccolò Tommaseo, MEMORIE POETICHE. A cura di Marco Pecoraro.
Luigi Carrer, SCRITTI CRITICI. A cura di Giovanni Gambarin.
Emilio Praga, POESIE. A cura di Mario Petrucciani.

(»Scrittori d'Italia«, Nn. 229, 242, 243)

Gius. Laterza & Figli, Bari, 1964, 1969, 1969, str. 662, 763, 419.

Velik je doprinos izdavača Laterza talijanskoj književnoj i filozofskoj kulturi prve polovice ovoga stoljeća. Objavljujući sve Croceove spise i njegovu reviju *La Critica*. impozantnu »Biblioteku moderne kulture« (»Biblioteca di cultura moderna«) u kojoj su okupljene ponajbolje kritičke monografije o talijanskoj književnosti, i »Talijanski pisci« (»Scrittori d'Italia«), niz što sadrži preko dvije stotine kritičkih izdanja – Laterzina je kuća dokazala kako je i u manjim središtima moguće razviti značajnu kulturnu djelatnost i sačuvati duh slobodnoga znanstvenog istraživanja u najtežim povijesnim razdobljima. Iako su poslije drugoga svjetskog rata zaslužni izdavači donekle izgubili svoje ranije značenje, što je i razumljivo u novoj duhovnoj klimi i u drukčijim uvjetima koji su omogućili velik procvat izdavačke i naučne djelatnosti, knjižari i tiskari iz Barija ostali su vjerni svojim najboljim nizovima što i dalje izlaze u nepromijenjenu tipografskom ruhu i uglavnom prema kritičkim i filološkim načelima koje je zacrtao Benedetto Croce.

No tri knjige što su upravo pred nama odražavaju i pozitivne tekovine moderne talijanske filologije, koja s mnogo strpljive pažnje prati sve mišene teksta, (ne zapostavljajući varijante, jer im priznaje vrijednost značajnoga svjedočanstva stilske evolucije) i inzistira na kompletnosti kritičkih informacija što povijesno i filološki određuju pjesničku pojavu.

To osobito vrijedi za kritičko izdanje Tommaseove knjige *Memorie poetiche* (Pjesničke uspomene), koju je primierno uredio Marco Pecoraro. Ta je knjiga prava slika složene Tommaseove lčnosti i neposredan odraz književne i stilske problematike koja karakterizira svaralačku evoluciju pisca što nije doduše dosegaio Manzoni jeve i Leopardijeve veličine, ali je ipak posjedovao (možda jedini u krugu talijanske romantičke škole) originalnu viziju svijeta u kojoj je ortodoksn katolicizam oživljen i obnovljen naj-

dubljim preokupacijama suvremene evropske pjesničke misli. A za razliku od njegova uzora Rousseaua i romantičke ispovijedne literature uopće, veliki Dalmatinac u ovoj jedinstvenoj knjizi pedantno, a ipak živo prati razvitak vlastita književna majstorstva, od prvih pokušaja u provincijalnom Šibeniku, od latinskih stilskih vježbanja, školskih i prigodnih radova i prijeloda na mletačkom dijalektu male urbane sredine u kojoj je odrastao, do punoga rascvata, krajem tridesetih godina, njegove eksperimentalne poezije i ritmizirane, bujne proze, u velikim središtima talijanske i francuske književne kulture. Našega čitaoca neće zanimati samo stilska evolucija osebjunoga pisca, njegovi polemičarski uspjesi, porazi i kajanja zbog kritičarske neobuzdanosti, već i odlomci koji unose više svjetla u jedno »gluho doba« iz života primorske Hrvatske. Pjesničkom su toplinom i biranim izrazom oživljeni trenuci književnikova života u dalmatinskom zavičaju, a pokušaj romana naslovljena *Una notte* (Jedna noć) u kojem je, već 1825, pomišljao na potpunu »slavizaciju« rodno ga kraja i neku idiličnu društvenu harmoniju povratkom na »prirodno« stanje, odlikuje se rafiniranom čulnošću, lirskim evokacijama rodno ga mjesta i nestvarnih onirčkih iskustava (usp. M. Zorić, »Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku«, *Rad JAZU*, primljeno za tisak). Svi su ti fragmenti, slike i sjećanja popraćeni originalnim tekstovima pisac-romant čar što je strastveno volio najčišću klasičnu tradiciju. *Pjesnička sjećanja* opsežan su literarni »kolaž« u kojem se stalno prelamaju dva plana (esejistički i izravno poetski, odnosno analitički komentar i više ili manje spontan »pjev« romantičke duše), a ipak i jedinstveno djelo, gotovo originalan roman o književničkom umijeću i »odgoju« romantičkog čovjeka kroz stvaralačku aktivnost, discipliniranu sviješću o značenju književničkog poziva. Gotovo bismo rekli *Vita nuova* pisca XIX stoljeća, u kojem refleksija i čuv-

stvo prevladavaju nad spontanošću i neposrednošću, i koji se, umjesto Beatricom, nadahnjuje Literaturom.

Tommaso je bio profesionalni pisac – malom obiteljskom rentom osiguravao si je tek osnovne životne potrebe – pa je svoju neodvisnost plaćao grozničavom djelatnošću i stalnim preštampavanjem već objavljenih spisa koje je neprestano preradivao i dopunjavao, »rezao« i uklapao u nove cjeline. To stvara goleme teškoće suvremenim istraživačima, a potpuna, kritička bibliografija njegovih spisa još nije objavljena (na tom poslu radi »tommasista« Petre Ciureanu, profesor Sveučilišta u Genovi). *Pjesničke uspomene* (1838) Tommaso je objavio u dvije verzije, od kojih je druga, znatno kraća, izašla 1858. pod naslovom *Educazione dell'ingegno* (Odgoj pjesničkog dara) i nije bila popraćena izborom iz pjesama napisanih između 1833. i 1838. jer je integralni dio opširnije studije *Ispirazione e Arte* (Nadahnuće i Umjetnost). Ni ta se druga verzija ne može smatrati definitivnom, utvrdio je Pecoraro, jer se niti desetak godina kasnije pojavila u još sažetijem obliku i u dotjeranijem i jednostavnijem stilskom izrazu: ti *Studi di stile* (Stilski nauci) dio su knjige *Esercizi letterarii a uso delle scuole italiane* (Književna vježbanja za potrebe talijanskih škola). Pecoraro je precizno osvijetlio odnose među tim izdanjima, a naveo je i brojne varijante koje je, najčešće iz moralističkih obzira, uveo Giulio Salvadori u svom izdanju *Pjesničkih uspomena* (1916). Ta je nesretna knjiga, što ne može zadovoljiti suvremeni kritički i filološki ukus, još jednom vidjela svjetlo, ali u pogoršanoj verziji godine 1945. Pecoraro je proučio i sudbinu Tommasovih fragmenata koji su bili uvršteni u knjigu *Pjesničkih sjećanja* u nešto skraćenu obliku, a kasnije su bili pretiskani kao sastavni dijelovi drugih članaka ili knjiga, naveo je izvore i pravilne oblike opširnijih citata, a nije zaboravio ni pjesme koje nisu bile tiskane u cijelosti, navodeći brojne odlomke koji u originalnom izdanju nedostaju. Stoga će odsada svako kritičko izdanje Tommasovih knjiga trebati usporediti upravo s ovim modernim i uzornim radom profesora Pecorara i njegovom iscrpnom analizom geneze i sudbine zanimljivog Tommasova teksta.

Pjesnik, pripovjedač i kritičar Luigi Carrer najbolji je glas mletačko-pado-

vanske romantičke škole u tridesetim i prvim četrdesetim godinama prošloga stoljeća. Njegovo djelo (prvenstveno *Balade i romanse*, neki kritički spisi i časopis *Gondoliere* koji je izdavao i uređivao nekoliko godina) nije ostalo nepoznato ni u nas, posebice u dalmatinskim gradovima, gdje su tada gotovo svi obrazovani ljudi govorili i pisali na talijanskom jeziku. Carrera su dakle čitali u originalu, a neki su naši lokalni pjesnici i literate podosta naučili od njegove sjetne i jednostavne romantičke Muze. Uz to, Carrer je napisao biografsko-kritički članak o Faustinu Galjufu za Martecchinijevo izdanje *Galleria di Ragusei Illustri* (Dubrovnik, 1841), a službena *Gazzetta di Zara*, koja je okupljala sve naše primorske pisce bez obzira na političku ili nacionalnu orijentaciju, prenijela je nekoliko njegovih kritičkih članaka nadahnutih umiernenom romantičnom tendencijom i živim smislom za osobitosti pjesničke strukture. To su u prvom redu dva eseja »I secentisti« (Pjesnici XVII stoljeća) i »Gli ossianeschi« (Sljedbenici Ossianove poezije), koje je urednik podlistka Marko Kažotić prenio iz Carrerova *Gondoliera* (*Gazzetta di Zara*, 1838, br. 73, 79. i 82). Oba eseja objavio je i Gambarin u ovom izdanju (o. c. str. 262–266, 288–292). Ipak, hrvatski i srpski prijevodi Carrerove poezije i proze pojavili su se tek kasnije, kada se naime ukazala potreba da se moderne pjesničke vrijednosti odienu u narodno ruho. U zadarskoj *Zvezdi* objavio je urednik Jovan Sundečić svoj prijevod jedne Carrerove balade (»Udalitba« I/1863, br. 22), pa se tako i jedan Carrerov sastav našao u reprezentativnoj smotri prijevoda iz talijanskih romantičara, što su je priredili Sundečić i Stjepan Buzolić (Leopardi, Pellico, Prati, Giusti, Mamiani, Guadagnoli, uz Dantea i Metastasia). Buzolić je preveo jednu tipičnu Carrerovu baladu (»Sestra«, *Narodni list*, Zadar, XVIII/1879, br. 69 i ponovo u *Bog rod i svet*, Zagreb, 1896, str. 224–225), koje su muzikalnost i čeznutljiv izraz zasigurno utjecali na neke starije romantičare iz Dalmacije što su pisali na talijanskom jeziku (F. Pellegrini). Spomenimo također da su čak tri Carrerove pjesme bile objavljene u etničkoj *Crnogorci* (I/1884, br. 3, 4; II/1885, br. 14, i 15; opširnu »Himnu zemlji« preveo je Niko Š. Crnogorčević u nekoliko stotina deseteraca), te da je jedna njegova ro-

mantična, bizarna i sentimentalna »idila« u prozi, tj. sličica iz običnog života (*Due sospiri* – Dva uzdaha, Racconti, Firenze. 1857, str. 581-586) izašla čak godine 1905. u konzervativnoj zagrebačkoj *Prosvjeti* (br. 17), u prijevodu Andrije Bortulina.

No danas se, osim nekih kraćih lirskih sastava, najviše cijeni Carrerov kritičarski rad, pa je Giovanni Gambarin, koji je pred više od pola stoljeća u jednom od svojih priloga pisao upravo o Carreru-kritičaru, prikupio za Laterzino izdanje obilat izbor iz estetskih, filoloških i kritičkih spisa mletačkoga romantičara. Ne radi se, doduše, o potpuno izdanju Carrerove kritičko-esejističke proze, jer sve i ne bi zanimalo suvremenoga čitaoca i stručnjaka (ipak, potpuna bibliografija njegovih spisa, barem što ih je objavio u *Condolieru* ne bi bila na odmet); no u ovom opširnom svesku ipak je plastično istaknut kritičarski profil toga predstavnika mletačkoga romantičkog kruga i zanimljiva preteče moderne talijanske kritike. Taj Mlečanin koji se cijela života borio s bolešću i drugim nedaćama, bio je otvoren prema poticajima nove evropske kulture, a istovremeno odgojen na klasičkim uzorima i talijanskim književnim i kritičkim tradicijama. Stoga je u najboljim svojim priložima sačuvao »mjeru«, a romantičnu senzibilitet i smisao za etičke vrijednosti literature dopunio je gotovo klasicističkom ljubavi za harmoničan oblik, plastičan detalj i ljepote stila (od posebne su vrijednosti njegove studije o stilu Tassova *Oslobođena i Osvojena Jeruzalema*). Tako je Carrer svojim radom ispunio cijelo desetljeće književnog života u Mlecima, uvrstivši se u red marljivih i zaslužnih radnika koji su pridonijeli oblikovanju moderne romantičke kulture u susjednoj Italiji. Osim izborom, profesor Gambarin istaknuo je Carrerove domete i granice i sažetim, na iscrpnim biografskim i filološkim bilješkama, što zaokružuju ovo lijepo i pregledno izdanje.

U knjizi je objavljena i Carrerova *Vita di Ugo Foscolo* (Foscolov život), prva kritička biografija velikoga talijanskoga pjesnika, kojoj se danas može štošta prigovoriti (već je Mazzini primijetio da Foscolo gradanin i političar nije najadekvatnije prikazan), no koja je ipak, barem u nekim aspektima, do danas sačuvala vrijednost i svježinu. Za taj se rad Luigi Carrer marljivo pripremao

(prikupio je i sačuvao od propadanja dragocjenu građu) i tako izvršio ono što je mletački Grk Emilio de Tiplaldo bio obećao a nije uspio napraviti. Napomenimo da je Tiplaldu povjerovao i Nikola Tommaseo pa je prikupljao za njega podake o Foscolovu boravku u Splitu; no Tiplaldo ih nije nikada iskoristio (usp. M. Zorić, »Ancora sul soggiorno di Ugo Foscolo a Spalato«, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabienzia*, br. 8/1959, str. 34).

Pjesnika Emilija Pragu, najboljega iz kruga milanske Bohême (»Scapigliatura«) u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošloga stoljeća, nisu zapazili naši stariji, inače dobro obaviješteni prevodioci i informatori s talijanskoga jez. čnog područja. Petradić ga spominje u jednom članku o novijim pojavama u talijanskoj književnosti i to kao prenosioca Baudelaireova »dekadentnog duha« (»Strapasese' i 'Stracittà«, *Vijenac*, Zagreb VI/1928, knj. VIII, br. 3, str. 135). No i u Italiji Emilio Praga bio je pomalo zaboravljen, osobito u široj čitalačkoj publici, što nije mogla zamijetiti i ocijeniti njegove zasluge za stvaranje moderne, urbane pjesničke tematike. Suvremeni poznavaoči »Scapigliature« (među koje se ubraja i Mario Petrucciani, autor zapaženih studija o talijanskoj poeziji XX stoljeća) nalaze u lirskim zbirkama Emilija Prage i jasne nagovještaje pjesničkoga stila i strukture što će biti karakteristični za neke liričare našega vremena, prvenstveno za Guida Gozzana i njegove drugove, »sutonske pjesnike« (»Crepuscolari«). U tom smislu Gianfranco Folena spominje tipičnu težnju profanaciji sentimentalno-romantičnih i tradicionalnih motiva i neki »ironično-komemorativan« stav pri evociranju likova i situacija. Čini nam se da i tehnika i intonacija pri uvodenju u bizaran prostor (*mise en scène*) ili u neko daleko vrijeme drago pjesnikovu srcu, govori u prilog tvrdnji da je Praga zaista bio »unutar povijesti«, a njegovo djelo bogato autentičnom novošću i razvojnim mogućnostima (Folena).

Za Laterzino izdanje Petrucciani je kritički priredio četiri Pragine lirske zbirke, kojih naslovi (*Tavolozza*, *Penombre*, *Fiabe e leggende*, *Trasparenze*) većinom ukazuju na nov, gotovo impresionistički pjesnikov smisao za otvorene horizonte, za mijene boja i za stvarni svijet, dalek od romantičkih klišeja: volio je marine, Ravnice i gradski krajolik

i vidio ga očima slikara i pjesnika. Petruccianijev rad odlikuje se kritičkom akribijom, no i mjerom i lakoćom u prezentiranju filoloških podataka. Svom je izdanju pridodao korisne i precizne bilješke o danas rijetkim Pragim rukopisima, o tekstu prethodnih izdanja, o varijantama i tiskarskim greškama što prate i recenzentne književne pojave, pa i relativno malobrojna izdanja Pragine lirike.

Mate Zorić